

METGES, CIRURGIANS I HOSPITALS DE MANRESA A FINALS DEL SEGLE

XIII

Rafat i Selga, Francesc.

El 1è Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana (1) del 1970, va facilitar l'actualització dels diferents aspectes de la medicina a Manresa des del segle XIII al XVII. Ara, al cap de vint anys, gràcies al treball d'inventari i catalogació de l'Arxiu Històric de la Ciutat, que ha permès la consulta de nous documents, sembla raonable afegir-hi la informació que aquesta documentació ha aportat.

Ens limitarem, però, a la revisió dels últims anys del segle XIII, corresponents a l'època en què la nova informació es torna més significativa i aclaridora, possiblement perquè era la més pobre.

Val a dir que el que sabíem referent a aquests anys es podria resumir, amb paraules de J. Sarret i Arbós, a "referències a dos hospitals" (superior i inferior), i a "notícies d'una casa assil de leprosos" (2), pel que concerneix a cases de malalts; i a "Magister Raimundus Marini, phisicus", que el 1297 fa un contracte d'assistència mèdica al jueu Astruch Cabarra i la seva família, relatiu a professionals (3).

Més que una visió de conjunt, que al capdavall també ho serà, tractarem apart cada un d'aquests dos elements; cases de malalts i personal sanitari.

I. CASES DE MALALTS

Hospital Superior:

J. Sarret i Arbós ens diu que, al febrer de l'any 1300, hi hagué un acord entre els consellers, el paborde i el ciutadà Pere Salvatge per construir una capella dedicada a Sant Andreu, junt als murs de l'Hospital Superior. Efectivament, en cap cas, fins el 1300 no es parla de l'Hospital de Sant Andreu, sinó de l'Hospital Superior.

Es citat ja el 1260, en la donació que fa Berenguer de Casanova a una neboda seva, de nom Elisenda, d'unes terres que afronten amb honors de dit hospital. Durant vint anys, des del 1273 al 1293, Pere Capdevila i la seva muller Guillelma estan documentats com a hospitalers, sense poder precisar exactament l'inici i el final de la seva estada a l'hospital. No obstant, l'any 1301 n'eren hospitalers Berenguer Ermengol i la seva muller Romia.

Les rendes provinents de les donacions, els fruits d'algun hort, les almoines i els llegats testamentaris eren les fonts de manteniment de malalts i hospitalers. En els testaments, fora d'algun cas en que es presisa de quin hospital es tracta, la gran majoria deixa 4, 6 o 12 diners amb la fórmula "a cada un dels hospitals i al Domus Infirmorum", donant a entendre l'existència de més d'un hospital (superior i inferior) i d'un Domus Infirmorum, que, com veurem després, no sabem ben bé on era.

Hospital Inferior:

La data més reculada que ens en dóna notícies correspon al gener de 1274, en què es fa un establiment sobre un tros de terra que afronta amb honors de l'hospital. Al maig del mateix any, Bartomeu de Villarasa "rector de l'hospital inferior" i la seva muller Ferrera, amb "consilio et voluntatem Bn. Butini" cedeixen una tria a B. de Solerio. Poc després, a l'abril, Bartomeu de Villarasa nomena procurador per cobrar un llegat de P. Bres.

Bartomeu de Villarasa i la seva muller van apareixent en la documentació com a hospitalers, i el 1280, en comprar unes cases, ens diu que era hospitaler de l'hospital jussà "quod Bernardus Butini fecit". Això ens

porta a allò que deia J. Serret "Desconeixem el nom del fundador de l'hospital inferior, però el repetit llibre (not. P. Grevalosa) diu que en 1325 era patronat de Bernat Botí, el qual nomenava els encarregats de cuidar els malalts. conferint-se després l'administració directa del mateix als quaters de la confraria de santa Llúcia...".

Sembla doncs, que la família Botí podria ésser la fundadora de l'hospital, i successivament anirem trobant un Bernat, un Joan i un altre Bernat (pare, fill i nét) des de 1274 a 1325 en tots els documents que fan referència a l'hospital.

El maig de 1284 aparèixen uns hospitalers nous, R. de Plano i la seva muller Elisenda, als quals Joan Botí, fill de Bernat, difunt, encomana l'hospital "quod fuit Bn. Butini". La compra-venda d'una adoberia el 1292 - que no té res a veure amb l'hospital - ens precisa força bé la seva localització; diu que Berenguer de Prat i la seva muller Geraldà venen a Pere de Juncadella "quandam domum adoberie" que tenen prop del torrent del riu "mirabile" davant de l'hospital inferior.

Finalment, a 4 cds. juny 1298, Sibília, vídua de Bernardí Perera, hi fa una important donació. Consisteix en 25 sous anuals d'un cens sobre unes cases i taules que té Jaume d'Àrea a la plaça de Manresa; 27 sous anuals que paga Ferrer Paschasius, forner; 20 sous anuals que rep de Jaume Puigborrel i tots els honors que té "apud iriam". Aquesta donació la fa a condició de que es constitueix un "presbiteratum sive capellaniam" i es construeix un "oratorium sive capella" en l'altar de la qual s'hi celebrin perpètuament misses per la seva ànima.

Tindriem, doncs, l'origen o la base fundacional de l'església de l'hospital (futura capella de Santa Llúcia) que, segons sembla, no s'edificà fins el 1321 a instàncies de la confraria de Sant Tomàs i Santa Llúcia, encara que la donadora, a més de reservar-se certs drets sobre el patronat, vulgui que la capella es construeixi en el termini d'un any, a comptar des del propínt Nadal.

II. DOMUS INFIRMORUM

Així com els dos hospitals anteriors de "pobres malalts" es pot pensar que més aviat eren de pobres que de malalts, en el cas del "domus infirmorum", que alguna vegada rep el nom de "domus leprosororum sive infirmorum minorise", sembla que realment es tractava de malalts, versemblantment leprosos. No obstant, com veurem, pot haver-hi el dubte de si, com s'havia dit, es tractava d'una sola casa o bé de dues, ja que en un moment donat s'acorda pel Consell tancar la casa i traslladar-la, mentre, per altra banda sembla que segueix oberta.

Vegem que diuen els documents:

- 7 idus abril 1274- El "rector" del domus infirmorum nomena procurador per cobrar un llegat. pobres.

- 17 cds. maig 1820- Els consellers de la ciutat venen el donus infirmorum i un hort contigu situats propo de l'església de Sant Bartomeu. Domus i hort afronten "cum via publica que itur versus Barchinone" i amb una atra via pública. Això ens situa l'hospital no gaire lluny de la ciuta, tocant el camí que anava a Barcelona.

- 3 idus juny 1820- Raimundus de Sanahugia, leprós, cedeix a Maria Noguera i al seu fill Guillem, leprosos, tots els drets que els prohoms de Manresa li havien donat referents al "Domus leprosororum seu infirmorum minorise".

- 2 nonas gener 1292- Els consellers, d'acord amb el senyor bisbe de Vic, decideixen vendre els domus infirmorum perquè està edificat "... in loco pericoloso inter hospiciam hominum sanorum et in loco populato..." i per tant, amb gran perill de contagi. Els malalts seran traslladats a una nova casa, fora de Manresa, on puguin tenir un habitatge idoni. De moment venen uns horts, terres i cases per un total de 525 sous.

- 6 cds. juny 1292- Guillem de Casis "leprosus hospitalis infirmorum", d'acord amb els prohoms de la ciutat, rep en dit hospital a R. de Sanahugia, leprós, el qual hi farà residència tots els dies de la seva vida, participant en les almoines que rebí i en les feines de la casa.

- 17 cds. juny 1293- Guillem Artús paga 400 sous per un tros de terra que havia comprat en nom de "Domus Infirmorum".

En resum, com havíem avançat, sembla que hi havia dues menes de malalts; per un costat, les anomenades "hospitals" (superior i inferior), on tenien estada, possiblement transitòria, certs vagabunds i pobres més o menys malalts, en tot cas, afectats de malalties considerades no contagioses. Aquests hospitals serien el resultat material d'obres pies preconitzades per algun ciutadà de Manresa (Bn. Botí, en el cas de l'hospital inferior i no ben clar en el del superior) i administrades pel fundador o, més tard, per un patronat.

En canvi, el "domus infirmorum" apareix en tots els casos com a residència d'uns malalts específics, encara que el mot "leprós" tingués en aquella època un significat més ampli que l'actual. També, i des del principi i com a signe diferencial, consta com a obra de la ciutat en nom de la qual actuen els consellers en totes les activitats internes i nomenament de personal.

Sobre si hi havia una o dues cases de leprosos, el dubte persisteix. Es pot avançar però, la hipòtesi que, almenys fins el 1292, les cases eren dues: una d'elles situada "en lloc perillós entremig de les cases habitades per persones sanes" i que els consellers acorden vendre i traslladar-ne els malalts, i l'altra, situada fora de la ciutat, prop de la capella de Sant Bartomeu, on hi haurien tingut residència R. de Sanahugia, Maria de Noguera i el seu fill Guillem el 1280, Guillem de Casis el 1292 i el seu fill Pere el 1297, tots ells leprosos.

III. PERSONAL SANITARI

Metges:

-Mestre Pere, phisicus

Es un dels dos professionals que treballen a Manresa en aquells anys i que reben la titulació de "mestre", però no sabem res de la seva formació ni del lloc on estudià. No seria res d'estrany que ho hagués fet a Montpeller.

El primer document que ens el presenta és un contracte d'assistència mèdica entre ell i cent famílies man-

resanes redactat a 3 cds. abril 1280. Són famílies importants encapçalades pel cavaller Bernat de Minorisa i altres cavallers i prohoms de la ciutat, com els Joncar, Andreu, Perelli, Bernat, Sallet, Guardiola, Castellet, etc.

Cada un d'ells es compromet a pagar-li cinc sous l'any, cosa que significaria un total de 500 sous (en realitat 505, perquè Bn. de Manresa pagarà 10 sous en lloc de 5), i en responen particularment i per aquesta quantitat amb els seus béns.

Mestre Pere devia estar treballant de metge a Vilafranca, ja que s'estipula el trasllat des d'aquella ciutat a Manresa, on haurà de fixar la seva residència. Es compromet a visitar, consolar i curar cada un dels contractants, les seves mullers, fills i filles i la resta de la família que visqui a casa seva cobrar cap altra quantitat que els cinc sous convinguts.

Sabem que la seva muller es deia Guillelma i que una filla seva ja era casada el 1294. Això permet calcular el seu naixement cap el 1250, potser a Manresa, on des dels primers moments ja hi té interessos materials importants (una part del molí de Miralpeix, terres, censos, etc.). Propietats que, per altra banda, podien ésser de la seva muller, que aportà mil sous en dot i altres mil en béns parafernals.

A més dels 500 sous que li proporcionava el contracte de "conducta" amb els prohoms, percebre honoraris d'altra gent de dintre i fora de Manresa, com quan, el 1285, cobra 15 sous de Francesca, de la vila de Sant Fruitós, per curar el seu fill Berenguer, o bé el 1294, quan Guillelma, vídua de Berenguer Fuster, li promet 80 sous si cura la seva filla que pateix "egritudinis scrofulare" al coll; en cas que no es curi, cobrarà solament 20 sous. Es veu que la noia no es curà, ja que tres anys més tard, el 1297, cobra efectivament 20 sous, tal com havien quedat "si dictam curam facere non possitis".

Sorprenentment, des del 1285 fins a finals del 1291, no apareix cap document que ens el mencioni. Això resulta estrany, ja que, des del 1280 al 85, és citat

sovint en tota mena de documents , com ho serà després del 1291 fins a la seva mort el 1297.

Es possible que durant aquest període, buit documentalment, visqués fora de Manresa, potser a Barcelona, on diu que té la residència el 1291, en fer uns tractes amb Guillem Artús o bé altra vegada a Vilafranca, des d'on, l'any següent, el mateix Guillem Artús intenta fer-lo tornar a Manresa.

De fet, ja el 1293 reapareix sovint a la documentació notarial i el 1294 en el llibre del Consell. Encara hi ha un contracte del 1296 amb els germans Brenguer i Ponç de Rajadell, els quals li pagaran 20 sous l'any pels seus serveis.

Va morir entre 15 cds. març de 1297, que és quan fa testament i 15 cds. abril del mateix any en què la seva muller ja apareix com a vídua.

-Mestre Raimundus Marini, phisicus

Encara que el 1280 fa uns tractes amb el prior de Montserrat sobre un deute, no es pot dir que actua professionalment a Manresa fins el 1294, quan el Consell de la Ciutat li reconeix una assignació de 200 sous l'any. Està casat amb Bernarda i té una filla, Berengària que el 1297 admet haver rebut el dot que li havien promès els seus pares en casar-se.

El 1297, quan Mestre Pere acaba de morir, hi ha un intent de repetir amb Mestre Raimon, la "conducta" que els prohoms tenien concertada amb ell, però no queda clar si realment el document s'acaba del tot. Al registre notarial hi ha només una llista de vuitanta persones seguida d'un espai buit al lloc reservat a les condicions del contracte.

Durant tot el temps que viu a Manresa assisteix també famílies aïllades, com la del jueu Astruch Cabarra, ja citat, fins els primers anys del segle XIV.

Sembla doncs, que a l'últim quart del segle XIII hi havia a Manresa, de manera permanent, un o dos metges amb la categoria de "mestre", que tenien relacions professionals amb particulars aïllats, amb grups de ciutadans associats

i directament amb el Consell de la Ciutat, i que la seva situació econòmica es podria considerar benestant, com ho dóna a entendre la llista de compra-vendes de tota mena (terres, molins, cases, censals, etc) en què intervenen.

Cirurgians:

-Berenguer Blanch cirurgicus, medicus

Es pot creure que el Berenguer Albi, "medicus", que el mes de febrer del 1293, junt amb la seva muller Simona nomena procurador per cobrar un deute, és la mateixa persona que al cap de 15 dies, amb el nom de Berengarius Blanch, "sirurgico", estipula uns pactes amb els prohoms de la ciutat. En els tractes es diu que tindrà residència permanent a la ciutat on exercirà el seu ofici de "sirugia". El Consell li abonarà 200 sous l'any pels seus treballs. Es repeteixen els tractes el 1294, però no disposem de notícies posteriors. -A. de Prato, "medicus de serugia" Apareix únicament el 1279 en comprar uns draps.

"Barbitonsors"

-Bernat de Prato

Apareix citat des del 1280 fins ben entrat el segle XIV. El 1292 lloga un obrador a la plaça de Manresa pel preu de 20 sous l'any. Estava casat amb Romia i era nebot de Bernat de Sant Pere d'Auro, també "barbitonsor".

-Bartomeu den Aan o Haam

Es citat amb la seva muller, Romia, no gaires vegades, des del 1285 al 1298.

Hospitalers:

Es característic que cadascun d'ells, junt amb la seva muller, visquin sempre en el mateix hospital i tinguin cura de la seva administració. Sempre sota la direcció, o del patronat, en el cas dels hospitals, o dels consellers en el del "domus infirmorum", recullen les almoines, treballen els horts, reben els llegats, etc., al mateix temps que vetllen pels malalts o pobres acollits.

-Pere de Cap de Villa

Es l'hospitaler de l'hospital superior, junt amb la seva muller Guillelma, almenys des de 1273 a 1293. No sabem si va arribar a finals de segle, però fins el 1300 no n'hi trobem cap més.

-Bartomeu de Villarasa

Amb la seva muller Ferrera, són hospitalers de l'hospital inferior des del 1274. Possiblement a primers de 1284, o es va morir o va marxar. Es llavors quan aparèixen com a hospitalers nous, Raimon de Plano i la seva muller Elisenda, als quals, Joan Botí encomana l'hospital.

-Raimon de Sanahugia

Era leprós i, com hem vist més amunt, deixa la casa de leprosos l'any 1280, per retornar-hi el 1292, quedant sense notícies d'ell durant tot aquest temps.

Cal mencionar, finalment, un Bernat de Solerio, que el 1282, constitueix societat amb A. "barbitonsor" i treballar junts en un obrador, però sense especificar on. I un Andreu de Solerio, també "barbitonsor" que el 1296 lloga un obrador a la plaça de Manresa.

Blanca de Montpeller, "metgessa"

Es clar que en aquell moment, i d'una manera poc controlada, l'exercici de la medicina només estava autoritzat a aquells que havien treballat durant uns anys sota la direcció d'un altre metge. Més tard, i durant tot el segle XIII, apareixen diferents ordinacions sobre aquest tema i a les Corts de Montsó (1285-1291), s'acorda exigir un examen previ fet per prohoms de la medicina i jurar fidelitat en mans dels veguers o batlles. Les dones estaven excloses de la professió.

No obstant, Teresa Maria Vinyoles (4) ens recorda que les dones assistien els parts, com es pot veure en molts retaules que representen la naixença d'algun sant i que el mateix Sant Vicent Ferrer diu que "una dona quan infantara hay mester IIII o V dones".

Dóna també una llista de llevadores que han assistit a reines durant el segle XIV. Sobre el mateix tema, el metge manresà Lluís Puig Vilajuana (5), fa referència a unes quantes dones joves que obtenen del rei "llicència per exercir la medicina".

Aquesta introducció m'ha semblat convenient a l'hora de parlar de Blanca de Montpeller "metgessa". Un document del 1295, diu que Berenguer de Turdo, cavaller, acorda amb la dita Blanca que, si la seva muller Saurina, en el temps d'un any a contar des de Pasqua, té un fill a causa de la medicina que li donarà, li pagarà 200 sous. S'hi afegeixen les condicions que l'infant ha de tenir tots els membres, i que s'ha de poder conèixer si el sexe és masculí o femení.

Aquesta "metgessa" deuria anar de ciutat en ciutat, ja que un mes més tard, en un altre document, cedeix al seu marit, mestre Joan de València, la facultat de cobrar, si s'escau, els 200 sous. Cap més altra notícia ens ho aclareix, i no sabem tampoc si aquest mestre Joan era o no metge.

Finalment, com a síntesi de tot el que hem anat dient - i amb una base documental prou forta per arriscar-hi alguna deducció - podem pensar que a l'últim terç del segle XIII, a Manresa hi havia dos hospitals (cases de malalts i pobres), que no tenien altra denominació que la de "superior" i "inferior", situats respectivament on després hi haurà els hospitals de Sant Andreu i de Santa Llúcia.

Aquestes advocacions fin a primers dels segle XIV, quan s'edifiquen les capelles respectives sota l'advocació correponent.

Aquests hospitals són de fundació i administració particular; o bé per una sola família o bé per un patronat.

Hi ha també un "domus infirmorum" on s'aixopluguen els malalts infecciosos, sobretot els leprosos, sense que quedi ben clar si en un moment donat n'hi ha un o n'hi ha dos.

Del fet que aquest "domus" anés a càrrec de la ciutat, se'n podria inferir que n'hi hagués només un, ja que,

altrament, el cost que representaria el seu manteniment seria molt més alt, sense avantatges perceptibles.

Estaria situat tocant la capella de Sant Bartomeu (1280), ja que l'altra capella, la de Sant Blai i Sant Llätzer, una mica més lluny, no apareix documentada enlloc fins el 1299, en un llegat testamentari.

Referent al personal sanitari, cal només recordar la presència de dos mestres, dos cirurgians o "medicus de serugia", quatre "barbitonsors", quatre o cinc famílies d'hospitalers i, curiosament, una "metgessa". No consta que cap d'ells fos jueu.

NOTES

(1) Rafat, Joan-Salvador. Aspectos de la medicina en Manresa (siglos XIII al XVII), 1è. Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana, 1970. Llibre d'actes vol.I, pàg. 91-126.

(2) Sarret i Arbós, Joaquim. Monumenta Històrica, vol.IV.

(3) Miró, Oleguer. Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca del Bages, vol. III, 1910-13, pàg.1.

(4) Vinoyles, Teresa-Maria. Les Barcelonines a les darreries de l'edat mitjana, pàg.45. Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1976.

(5) Puig Vilajuana, Lluís. El Rei Pere el Cerimoniós i la Medicina. Gimbernat, 1984, vol.II, pàg.211.

FONTS

Arxiu Històric de Manresa

- Arxiu Històric de Protocols Notarials (des de AHPM-1 al 25)
- Manual del Consell 1292-1321 (M.C.).

DOCUMENTACIO MES SIGNIFICATIVA

- Hospital Superior

1260, 5 idus desembre. AHPM-3:1286, 6 nonas octubre.
AHPM-9

1291, 8 idus desembre. AHPM-12:1301, 11 cds. desembre.
M.C.

- Hospital inferior

1280, nonas febrer. AHPM-7:1292, 5 nonas març. AHPM-12

- Domus infirmorum

1280, nonas febrer. AHPM-7:1292, 5 nonas març. AHPM-12
1292, 2 nonas gener. AHPM-12:1292, 6 cds. juny. AHPM-12
1293, 17 cds. juny. AHPM-13

- Mestre Pere

1280, 17 cds. maig. AHPM-6:1280, 3 idus juny. AHPM-6
1285, 12 cds. gener. AHPM-2:1291, 2 nonas octubre. AHPM-
13
1292, 10 cds. maig. AHPM-13:1294, 15 cds. març. M.C.
1294, 4 cds. juliol. AHPM-15:1297, 15 cds. març. AHPM-24

- Mestre Raimon Marini

1280, 3 cds. juliol. AHPM-6:1294, 11 cds. desembre. M.C.
1295, 13 cds. febrer. AHPM-16:1299, 13 cds. març. AHPM-
20

- Berenguer Blanch

1293, 5 cds. febrer. M.C.: 1293, 11 cds. març. AHPM-12
bis
1293, 3 idus març. AHPM-12 bis: 1294, 15 cds. març M.C.
1294, 11 cds. desembre M.C.

- Bernat de Prato

1292, 6 idus març. AHPM-12:1295, 12 cds. agost. AHPM-16

- Andreu de Solerio

1299, 2cds. febrer. AHPM-20

- Bartomeu den Aam

1298, 5 idus setembre.AHPM-20:1298, 14 cds.
octubre.AHPM-20

- Pere Cap de Villa

1286, 16 cds. març. AHPM-9:1291, 8 idus desembre. AHPM-
12
1293, 6 idus desembre. AHPM-14

- Raimon de Piano

1284, nonas novembre. AHPM-2:1285, 6 idus maig. AHPM-2
1292, 16 cds. març. AHPM-12

- Raimon de Sanahugia

1280, 3 idus juny. AHPM-2, 6 cds. juny. AHPM-12

- Bartomeu de Villarasa

1280, nonas febrer. AHPM-7

- Bernat de Solerio

1282, 3 idus març. AHPM-8

- A. de Prato

1279, 2 cds. octubre. AHPM-5

- Blanca de Montpeller

1295, idus març. AHPM-16:1295, 2 cds. maig. AHPM-16